

ANTONI CZUBIŃSKI

Poznań

RUCHY REWOLUCYJNE W ROSJI A PRAWO NARODÓW DO SAMOOKREŚLENIA

Rewolucja burżuazyjna (marcowa) w 1917 r. w Rosji wyzwoliła różnorodne siły i procesy. Carska Rosja była państwem zacofanym. Kapitalizm hamowano w rozwoju. Rozwijał się on w sposób nierównomierny. Obok wielkich ośrodków przemysłowych i handlowych, jak np. Petersburg, Moskwa, Iwanowo-Wozniesieńsk, Zagłębie Donieckie znajdowały się obszary zdominowane przez prymitywną gospodarkę pasterską. W Rosji panowała carska samowładza. Car rządził przy pomocy przekupnej biurokracji. Tak burżuazja, jak i klasa robotnicza były stosunkowo słabe i dobijały się dopiero prawa głosu. Do rewolucji 1905 - 1907 r. partie polityczne praktycznie nie istniały. W czasie tej rewolucji kształtowały się głównie partie polityczne i związki zawodowe. Car powołał namiastkę parlamentu w postaci Dumy Państwowej, miała ona tylko doradczy charakter¹.

Obok skomplikowanych stosunków społecznych w Rosji występował też ucisk narodowy. Rosjanie podbili olbrzymie obszary w Europie i w Azji. W 1914 r. imperium rosyjskie obejmowało 22 mln km² zamieszkałe przez 165 mln mieszkańców 52% mieszkańców Rosji stanowiły podbite przez Rosjan narody obce. Niektóre z nich posiadały własną tradycję państwową i prowadziły uporczywą walkę o odzyskanie wolności. Niektóre grupy etniczne nie miały tej tradycji i dopiero kształtowały swoją świadomość narodową².

W Rosji przeplatały się dążenia mas chłopskich walczących o ziemię, burżuazji walczącej o władzę, robotników walczących o bardziej ludzkie warunki pracy i życia, narodów podbitych o wolność³.

Burżuazja rosyjska walczyła z carskim aparatem ucisku o wpływy i znaczenie, ale na ogół współpracowała z nim w zwalczaniu ruchu robotniczego i tendencji odśrodkowych. Rozwijała nacjonalizm wielkoruski. Szczególną rolę w osłabianiu rządu i umocnieniu burżuazji spełniła I wojna światowa. Burżuazja przejęła władzę wiosną 1917 r. ale nie

¹ L. Bazyłow, *Historia Rosji 1808 - 1917*. Warszawa 1970; tenże, *Syberia*. Warszawa 1975; Z. Łąkowski, *Historia Syberii*. Wrocław 1981.

² L. Bazyłow, *Obalenie caratu*. Warszawa 1968.

³ I.I. Minc, *Istoria Wielikiego Oktiabria*. T. I: *Swierżenije samodzierzawija*. Moskwa 1967.

była w stanie jej utrzymać. Coraz większe wpływy zdobywały partie robotnicze i chłopskie: socjaldemokraci większościowi (bolszewicy) z W. I. Leninem na czele, socjaldemokraci mniejszościowi (mieńszewicy) z Martowem, socjaliści-rewolucjoniści (eserowcy)⁴. Obok Rządu Tymczasowego i jego agend działały rady delegatów robotniczych, chłopskich i żołnierskich.

Początkowo przewagę mieli w nich mieńszewicy i eserowcy. Popierali oni Rząd Tymczasowy opierający się głównie o partie burżuazyjne (Konstytucyjni Demokraci, czyli Kadeci, Październikowcy i in.). Rząd wzywał do przeprowadzenia reform ogólnodemokratycznych i kontynuowania wojny do zwycięskiego końca w sojuszu z ententą. Jesienią 1917 r. w głównych ośrodkach przemysłowych i wielkomiejskich w radach przewagę zdobyli jednak bolszewicy, którzy wzywali do natychmiastowego przerwania wojny i zawarcia powszechnego pokoju bez aneksji i kontrybucji, przekazania ziemi w ręce chłopskie (tych, którzy na niej pracują), zapewnienia aprowizacji głodującym miastom, przyznania prawa do samookreślenia narodom podbitym, nacjonalizacji fabryk, banków i handlu, zbudowania społeczeństwa socjalistycznego⁵.

Sądono, że rewolucja będzie miała powszechny, a przynajmniej ogólnoeuropejski charakter. Uznawano, że wybuch rewolucji w Rosji spowoduje szybkie jej rozprzestrzenianie się na inne kraje. Wobec oporu stosowanego przez przeciwników zmian rewolucyjnych zastosowano przemoc. Głoszono, że w okresie przejściowym od kapitalizmu do socjalizmu należy wprowadzić dyktaturę proletariatu⁶.

W listopadzie 1917 r. bolszewicy w sojuszu z lewicą eserowców obalili Rząd Tymczasowy, opanowali władzę w głównych ośrodkach państwa (Piotrogród, Moskwa), utworzyli rząd rewolucyjny w postaci Rady Komisarzy Ludowych z Leninem na czele i przystąpili do wcielania swego programu w życie. Ogłoszono deklarację o pokoju, dekrety o ziemi, rezolucję o prawie narodów do samookreślenia się, przeprowadzono nacjonalizację banków, przemysłu i transportu⁷.

Tymczasem zebrało się wybrane w końcu 1917 r. Zgromadzenie Narodowe. Bolszewicy znajdowali się w nim w mniejszości. Odmówiło ono uznania reform. W tej sytuacji bolszewicy rozpędzili je siłą i oparli się o system rad delegatów. Spowodowało to ostrą opozycję nie tylko partii monarchistycznych i burżuazyjno-demokratycznych, ale również mień-

⁴ L. Trocki, *Historia Rewolucji Rosyjskiej. Rewolucja Październikowa*, Warszawa 1933; M. Wilk, *Rok 1917 w Rosji*, Warszawa 1983.

⁵ *Historia Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego*, T. III, Warszawa 1973.

⁶ W. I. Lenin, *Państwo a rewolucja*, Warszawa 1953.

⁷ L. Trocki, *Od przewrotu listopadowego do pokoju brzeskiego*, Warszawa 1920.

szewików i eserowców. W Rosji rozpoczęła się wojna domowa. Istotną rolę w procesie polaryzacji poglądów spełnił też problem wojny i pokoju. Apel nowych władz rosyjskich o przerwanie wojny i podjęcie rokowań pokojowych podjęły tylko państwa centralne. W konsekwencji rokowania pokojowe w Brześciu miały separatystyczny charakter. Fakt ten wykorzystali Niemcy i wysunęły wobec osamotnionej Rosji daleko idące żądania. Wielu przywódców bolszewickich głosiło, iż warunków tych nie należy przyjmować. Trocki i jego zwolennicy rozwijali teorię permanentnej rewolucji. Lewicowi komuniści z M. Bucharinem na czele zwalczali leninowską koncepcję koegzystencji. Buntowali się lewicowi eserowcy⁸.

W konsekwencji Lenin przeforsował swoją koncepcję i narzucone przez Niemcy warunki zostały przyjęte. Lenin dowodził, iż w ten sposób uratowano rewolucję. Jednocześnie jednak lewicowi eserowcy odmówili dalszej współpracy z bolszewikami. Na Lenina zorganizowano zamach. Rząd Rewolucyjnej Rosji stał się rządem jednopartyjnym. W ten sposób zaczął się kształtować system monopartyjny. Lenin dowodził, że są to koncesje na rzecz przetrwania. Eksponował on nadal tezę głoszącą, że rewolucja ma powszechny charakter. Dowodził, że w najbliższym czasie obejmie ona państwa centralne (Niemcy, Austro-Węgry), spowoduje zmiany w całej Europie⁹. W okresie tym Rosja jako pierwsze ognisko rewolucji przekształciła się w oblężoną twierdzę. Wprowadzono tzw. komunizm wojenny. Z przeciwnikami rozprawiano się w sposób bezwzględny. Po stronie rewolucji opowiadała się młodzież, której imponowały jej cele i rozmach.

„Walka bolszewików, ich odwaga i radykalizm — wspominał Igor Newerly — budziły podziw, program partii bolszewickiej rozwiązywał wszystko i dawał wszystko, żadna inna partia nie mogła swym programem przemówić tak mocno do wyobraźni i uczuć, nie mogła tworzyć podobnej wiary, o charakterze psychozy zbiorowej, co ogarniając masy, zdolna była prowadzić do najwyższych poświęceń i stanu ukojonej, raz na zawsze zasilonej świadomości, bezmierna potęga emocjonalna o dość ograniczonym ładunku intelektualnym; wszelkie bowiem wierzenia religijne czy polityczne (...) są to w gruncie rzeczy »dogmatyczne« poglądy na sprawy, o których nie wiemy nic pewnego (...)”¹⁰.

Szczególną rolę spełnił Komsomoł, który wychowywał młodzież w duchu kultu Lenina i rewolucji, w duchu fanatycznej wiary w słuszności idei.

Dużą rolę w walce o utrzymanie rewolucyjnej twierdzy miał obszar.

⁸ A. Czubarjan, *Brestkiy mir*. Moskwa 1964.

⁹ A. Czubiński, *Rewolucja Październikowa w Rosji i ruchy rewolucyjne w Europie lat 1917 - 1921*. Poznań 1987.

¹⁰ I. Newerly, *Zostało z uczt bogów*. Warszawa 1989, ss. 201 - 202.

Do rewolucji starano się pozyskać tak narody podbite przez carat jak i narody sąsiadujące z Rosją. W specyficzny sposób interpretowano prawo narodów do samookreślenia. Partia bolszewicka prawo to uznała już w 1903 r. Była to jedna z głównych przyczyn podziału partii. Lenin ostro krytykował też R. Luxemburg i jej zwolenników w socjaldemokracji polskiej z tego powodu, iż nie chcieli oni uznać prawa narodów podbitych do samostanowienia o sobie¹¹. Jednym z pierwszych dokumentów wydanych przez rewolucyjną Rosję była *Deklaracja praw narodów Rosji*. Przyznano w niej wszystkim narodom podbitym w przeszłości przez Rosję prawo do samookreślenia się, aż do oderwania się od Rosji i utworzenia samodzielnego państwa włącznie¹².

13 (31) XII 1917 r. Rada Komisarzy Ludowych RSFRR podjęła decyzję o wystąpieniu do WCIK (*Wsierossijskij Centralnyj Ispolnitielnyj Komitet*) z wnioskiem o uznaniu niepodległości Finlandii¹³. Szczególną rolę w przenoszeniu bolszewickiej teorii w kwestii narodowej do działalności praktycznej odgrywał Józef Dżugaszwili-Stalin. Pełnił on obowiązki Komisarza (ministra) do spraw narodowości rewolucyjnej Rosji. Jego zastępcami byli Polacy Julian Leński-Leszczyński i Stanisław Pestkowski. Byli to wybitni przywódcy SDKPiL. Nie rozumieli oni i nie doceniali roli i znaczenia kwestii narodowej we współczesnym świecie. Stalin uchodził za wybitnego znawcę kwestii narodowej. Teoretycznie uznawał on prawo narodów do samostanowienia o sobie i popierał stanowisko Lenina w tej kwestii. Komisariat do Spraw Narodowości wydawał własne pismo pt. „*Żyżń Nacjonalnostiej*”. Publikowano tam wiele artykułów wyjaśniających stanowisko rządu bolszewickiego w kwestii narodowej. Stalin wielokrotnie zabierał głos na wiecach, posiedzeniach rządu i w prasie.

„Niedopuszczalne jest — mówi Stalin — mieszać zagadnienia prawa narodów do swobodnego oderwania się z zagadnieniem obowiązkowego oderwania się narodu w tym lub innym momencie. Kwestię tę partia proletariatu powinna rozstrzygać w każdym poszczególnym wypadku zupełnie samodzielnie, zależnie od okoliczności. Przyznając narodowościom uciskanyom prawo do oderwania się, prawo decydowania o swym losie politycznym nie rozwiązujemy przez to kwestii, czy w danej chwili powinny takie a takie narody oderwać się od państwa rosyjskiego (...) W ten sposób pozostaje nam wolność agitacji za lub przeciw oderwaniu się w zależności od interesów proletariatu, od interesów rewolucji proletariackiej (...)”¹⁴.

¹¹ W. I. Lenin, *Kwestia narodowa w naszym programie*, W: *Lenin o Polsce i polskim ruchu robotniczym*, Warszawa 1954, ss. 7-18; tenże, *O prawie narodów do samookreślenia*, ss. 236-308.

¹² *Obrazowanie SSSR. Sbornik dokumentów 1917-1922*. Pod red. E. B. Gienkinoj. Moskwa-Leningrad 1949, ss. 19-20.

¹³ Tamże, s. 28.

¹⁴ Zob. J. Stalin, *Referat w kwestii narodowej na VII (Kwietniowej) Ogól-*

Bolszewicy odróżniając teorię prawa do samostanowienia od praktyki, podkreślali rolę rewolucji jako czynnika decydującego o rozwoju i klasy robotniczej jako przedmiotu przemian.

Dowodzono, że prawo do ostatecznego wypowiedzenia się w sprawie samookreślenia przysługuje tylko masom pracującym. Burżuazja i związane z nią grupy społeczne zostały pozbawione prawa głosu. Wyrazicielem woli proletariatu była natomiast partia komunistyczna. Komuniści stali na stanowisku, że głównym celem, do którego zmierza klasa robotnicza jest wyzwolenie społeczne, czyli obalenie panowania burżuazji. Wyzwolenie narodowe było dla nich czymś jakby drugorzędnym. Hasła i ruchy narodowyzwolenicze popierano o tyle, o ile osłabiały one imperializm i wzmacniały siły i procesy rewolucyjne. Występowano przeciw nim, piętnując je jako przejaw burżuazyjnego nacjonalizmu, jeśli godziły one w siły rewolucyjne, osłabiały je, hamowały proces rewolucji¹⁵. Przy czym tacy bolszewicy jak F. Dzierżyński, G. L. Pietakow, L. Trocki i inni głosili, że wszelki ruch narodowy ma reakcyjny charakter. Natomiast Lenin i Stalin za reakcyjne uznawali tylko ruchy osłabiające procesy rewolucyjne. Wiosną 1917 r. popierali oni ruchy odśrodkowe w Rosji ponieważ proces ten osłabiał burżuazyjny Rząd Tymczasowy i wzmacniał siły rewolucyjne. Od jesieni 1917 r. ruchy odśrodkowe hamowano, ponieważ stały się one ostoją kontrrewolucji.

„Rewolucja, rozpoczęta w centrum kraju — pisał Stalin — nie mogła długo pozostawać w ramach jego ciasnego terytorium. Zwyciężywszy w centrum kraju musiała nieuniknienie rozszerzyć się na kresy. I rzeczywiście, już od pierwszych dni przewrotu rozlała się po całej Rosji fala rewolucyjna z północy, ogarniając kresy jedne za drugimi. Ale tutaj natknęła się na tamę w postaci zorganizowanych jeszcze przed Październikiem »rad narodowych« i »rządów obwodowych« (Don, Kubań, Syberia) (...) te »rady narodowe« nie chciały nawet słyszeć o rewolucji socjalistycznej. Burżuazyjne w swej istocie, nie chciały wcale niszczyć starego ładu burżuazyjnego, przeciwnie uważały za swój obowiązek ratować go i wzmacniać wszelkimi siłami (...) Ale oprócz »rządów narodowych« istnieją jeszcze na Kresach narodowi robotnicy i chłopci (...) Oni również dążyli do zwycięstwa nad burżuazją, oni również walczyli o tryumf socjalizmu (...) Przewrót Październikowy tylko utrwalił sojusz robotników i chłopów Kresów z robotnikami i chłopami Rosji, natchnąwszy ich wiarą w tryumf socjalizmu”.

Stalin oskarżał burżuazję narodów kresowych Rosji o zdradę interesów rewolucji, ściąganie interwencji obcej itp.

norosyjskiej Konferencji SDPRR 29 kwietnia (12 maja 1917r. W: Marksizm i kwestia narodowo-kolonialna. Zbiór artykułów i przemówień. Warszawa 1948, ss. 81 - 82.

¹⁵ J. Stalin, *Przewrót Październikowy a kwestia narodowa*, ss. 87 - 97.

„Tak więc — pisał Stalin — dawne burżuazyjne pojmowanie zasady samookreślenia z hasłem »cała władza burżuazji narodowej« zostało zdemaskowane i odrzucone przez sam bieg rewolucji. Socjalistyczne pojmowanie samookreślenia z hasłem »cała władza masom pracującym narodowości uciskanych« uzyskało wszystkie prawa i możliwości zastosowania”¹⁶.

Stanowisko to było dość upowszechnione. W rezolucji III Ogólnorosyjskiego Zjazdu Rad o polityce Rady Komisarzy Ludowych w kwestii narodowej 15 (29) I 1918 r. stwierdzono, że zjazd wita i zatwierdza politykę narodową rządu zmierzającą do wprowadzenia w życie prawa do samookreślenia rozumianego „w duchu samookreślenia mas pracujących wszystkich narodowości Rosji”¹⁷.

W ten sposób teoretycznie uznano prawo narodów do samostanowienia o sobie. W praktyce zaś przywódcy poszczególnych partii komunistycznych wzywali do rezygnowania z tego prawa na rzecz zachowania jedności klasowej proletariatu, umocnienia rewolucji, rewolucji rozumianej jako zjawisko klasowe (proletariackie) i internacjonalistyczne (ponad narodowe)¹⁸. W uchwale Komisarjatu Narodowego z listopada 1918 r. stwierdzano:

„Kwestia narodowościowa zostanie rozwiązana nie przez wyraz woli narodów, nie przez narodowe zjednoczenie proletariatu z burżuazją, lecz przez wysiłek międzynarodowego proletariatu przeciwko burżuazji. Dlatego też przeciwstawianie utopijnemu i nieklasowemu hasłu »samostanowienia narodów« hasła »samostanowienia proletariatu« danego narodu jest niesłuszne zarówno teoretycznie jak i praktycznie, proletariatus bowiem może stanowić o sobie jedynie w skali międzynarodowej”.

Dowodzono, że różnice narodowościowe nie osłabiają jedności międzynarodowego proletariatu i wzywano do tworzenia na gruzach państw narodowych ponadnarodowej republiki rad.

„Zadaniem proletariatu — pisano — nie jest tworzenie niezależnych państw burżuazyjnych lecz dyktatury proletariatu na ruinach wszelkiego rodzaju władzy burżuazyjnej. Nie nacjonalistyczna izolacja proletariatu w sojuszu ze »swoją« burżuazją lecz międzynarodowe braterstwo i najbardziej ścisły defensywno-ofensywny sojusz proletariatu wszystkich krajów przeciwko burżuazji. Naszym hasłem jest: Międzynarodowa Republika Proletariackiej Europy z władzą radziecką na Ukrainie, w Polsce, Litwie, Łotwie, Estonii i Finlandii”¹⁹.

W wydarzeniach rewolucyjnych brali udział rewolucjoniści różnych narodowości. Szczególną rolę spełniali w niej rewolucjoniści pochodzenia żydowskiego. W 1917 r. nie było państwa żydowskiego i nie zanosilo się

¹⁶ Tamże, ss. 92 - 94.

¹⁷ *Obrazowanie SSSR*... s. 34.

¹⁸ A. Czubiński, *Rewolucja Październikowa*...

¹⁹ „Żyżń Nacjonalnostiej” z 17 XI 1918. Cyt. za: *Biała księga*. Fakty i dokumenty z okresu dwóch wojen światowych zebrał, częściowo przełożył i w przypisy opatrzył W. Sukiennicki, Paryż 1964, s. 20.

na szybkie jego utworzenie. Żydzi działali w rozproszeniu (diaspora). Wielu z nich nie czuło się związanych z żadnym narodem posiadającym lub tworzącym własne państwo. Z natury rzeczy byli oni niejako rzecznikami internacjonalizmu i dążeń anarodowych. Pochodzenia żydowskiego był wybitny publicysta, orator i organizator Lew Trocki-Bronsztein. W latach 1917-1921 był on pierwszą po Leninie postacią rewolucyjnej Rosji. Był Komisarzem Spraw Zagranicznych, Komisarzem Obrony i faktycznym twórcą Armii Czerwonej.

Z kół inteligencji żydowskiej wywodzili się Adolf Joffe, Lew Borysowicz Kamieniew-Rosenfeld, Lew Karachan, Osip Aronowicz Piatnicki, Grigorij Jewsiejowicz Zinowiew, Karol Radek-Sobelsohn, Żydem był czołowy komunista węgierski i przywódca rewolucji węgierskiej Bela Kun, przywódca mniešzewików Jurij Cadenbaum-Masłow. Na terenach o słabym poczuciu narodowym (np. Białoruś, Litwa, Ukraina) odgrywali oni często decydującą rolę rewolucyjną jako agitatorzy i działacze występujący w duchu internacjonalistycznym. Na terenie o silnym poczuciu odrębności narodowej działacze ci nie mieli wpływu i znaczenia. Odnosiło się to szczególnie do obszarów zamieszkałych przez Polaków, którzy nawiązując do tradycji powstańczych gotowi byli ponownie chwycić za broń w imię niepodległości²⁰.

W rewolucji i wojnie domowej w Rosji poważną rolę spełnili też tzw. internacjonalisci. Byli to głównie działacze wywodzący się spośród kilkumilionowej rzeszy jeńców wojennych b. armii Austro-Węgier i Niemiec. Część z nich pozostała w Rosji i wzięła aktywny udział w wojnie domowej po stronie sił rewolucyjnych²¹. Jednostki przyjeżdżały w tym celu z Anglii, Francji, USA. Z chwilą utworzenia Armii Czerwonej w szeregach jej znalazło się natomiast wiele osób nie związanych bezpośrednio z ideami rewolucji społecznej. Wspomina o tym wielu pamiętnikarzy.

Twórcami Armii Czerwonej byli tak ludzie z awansu społecznego — rewolucjoniści jak np. W. K. Blücher, W. Antonow-Owsiejenko, M. Frunze, S. Budionny, M. Czapajew, J. Jakir czy Kotowski jak i b. oficerowie carscy, którzy przyłączyli się do rewolucji jak np. płk S. Kamieniew, M. Tuchaczewski, A. J. Jegorow. Strona radziecka nie respektowała w pełni układów brzeskich z 9 II i 3 III 1918 r. Przez cały 1918 r. prowadzono usilną akcję propagandową i partyzancką na obszarach okupowanych przez państwa centralne. W lipcu 1918 r. w Moskwie zorganizowano zjazd przedstawicieli organizacji komuni-

²⁰ I. Newerly, *Zostało z uczy bogów...*, ss. 220-224.

²¹ *Internacjonalisty. Uczastije trudiaszczysjsja stran centralnej i jugowostocznoj Jewropy w borbie za włast sowietow w Rosii 1917-1920 gg.* Otwiestwiennyj redaktor doktor ist. nauk A. J. Manuśiewicz. Moskwa 1987.

stycznych z Ukrainy i powołano do życia Komunistyczną Partię (bolszewików) Ukrainy. Tworzono odrębne partie dla Białorusi, Litwy, Łotwy, Finlandii. Prowadzono dyskusje w sprawie zjednoczenia polskich partii rewolucyjnych i utworzenia KP Polski²². Finalizowano przygotowania do utworzenia Międzynarodówki Komunistycznej.

Załamaniem się państw centralnych jesienią 1918 r. otworzyło przed rewolucją nowe perspektywy rozwoju. Istniała szansa przeniesienia rewolucji na obszary kontrolowane przez państwa centralne i dalej w głąb Europy. Głównym rzecznikiem tej idei był Trocki. Nie obca była ona również Leninowi. W liście do J. Swierdłowa i Trockiego z 1 X 1918 r. Lenin pisał: „Trzymilionowa armia musi być u nas przed wiosną celem pomocy międzynarodowej rewolucji robotniczej”²³.

Trocki w referacie wygłoszonym 18 XI 1918 r. w Woroneżu pt. *Na straży rewolucji światowej* m. in. stwierdził:

„Militaryzm niemiecki tworzył w całym pasie zachodnim kontrrewolucyjne siły przeciwko nam (...) Obecnie, z chwilą niemieckiej rewolucji, wszystkie te siły zawisły w powietrzu i oczywiście, jedynym wnioskiem z rewolucji w Niemczech było dla nas ogłoszenie traktatu brzeskiego za anulowany (Oklaski). Oznacza to jednak, że nie Dragomirow rozpocznie przeciwko nam ofensywę z Pskowa lub Wilna, lecz ktoś inny pomaszeruje pod radzieckim sztandarem w kierunku Pskowa, Wilna i Rygi (...) Dla nikogo nie jest tajemnicą, że we wszystkich tych prowincjach obecnie nasza partia, partia komunistyczna, stoi na czele mas robotniczych i w znacznym stopniu włościańskich oraz, że władza radziecka nie będzie bierna w tej walce, która się już rozwija (...) Obecnie walka ta zatracca wszelki posmak walki między nami a Niemcami, ponieważ wolna Łotwa, wolna Polska i Litwa oraz wolna Finlandia, podobnie jak z drugiej strony wolna Ukraina nie będą już klinem lecz ogniwem łączącym Radziecką Rosję z przyszłymi Radzieckimi Niemcami i Austro-Węgrami. Jest to zapoczątkowanie federacji, początek europejskiej federacji komunistycznej — Związku Proletariackich Republik Europy (...) Przez Kijów prowadzi prosta droga do połączenia z rewolucją austro-węgierską, podobnie jak przez Psków i Wilno, prowadzi droga do połączenia się z rewolucją niemiecką. Ofensywa na wszystkich frontach! Ofensywa na zachodnim froncie, ofensywa na południowym froncie, na wszystkich rewolucyjnych frontach”²⁴.

Wobec wybuchu rewolucji w Niemczech²⁵ szczególną uwagę zwracano na ten kraj. Chodziło o utrzymanie bezpośrednich powiązań pomiędzy

²² W. Najdus, *Lewica polska w Kraju Rad 1918-1920*. Warszawa 1971; M. Tanty, *Rewolucja rosyjska a sprawa polska 1917-1918*. Warszawa 1987; *Wielki Październik i Polacy*. Studia historyczne pod red. J. Ochmańskiego. Poznań 1987.

²³ *Biała Księga...*, s. 29.

²⁴ L. Trocki, *Kak woorużataś riewolucija*. T. I. Moskwa 1918, s. 398.

²⁵ A. Czubiński, *Rewolucja 1918-1919 w Niemczech*. Wyd. II poprawione i uzupełnione. Poznań 1977.

dzy rewolucyjną Rosją i rewolucyjnymi Niemcami. Ziemie polskie mogły tu spełnić rolę pomostu łączącego obie rewolucje lub tamy rozdzielającej je od siebie. Zwracali na to uwagę rewolucjoniści polscy. Jeden z przywódców SDKPiL w Rosji Stanisław Bobiński w referacie pt. *Chwila obecna i zadania naszej partii* wygłoszonym na III Konferencji Grup SDKPiL w Rosji w dniu 12 XI 1918 r. mówił:

„Z punktu widzenia politycznego, ekonomicznego i wojennego Polska i Litwa nabiera szczególnego znaczenia dla rewolucji międzynarodowej. Kraje te mogą stanowić mur chiński między Niemcami a Rosją (...) Krążenie soków między Niemcami a Rosją powinno się stawać coraz szybsze (...) Nadzieja leży w tym, iż przy najściślejszym sojuszu broń możemy otrzymać od Niemców i przy liczebnej gotowości armii obronę dać. Wszystko to jest możliwe wtedy, gdy nie zostanie wbity między kraje rewolucyjny klin, głównie w postaci Polski (...) Dlatego też Polska nabiera tu szczególnego międzynarodowego znaczenia (...) Wzięcie władzy tam jest historycznym zadaniem i historycznym obowiązkiem proletariatu z punktu widzenia potrzeb rewolucji międzynarodowej; w Polsce należy tę władzę podtrzymać więc wysiłkami proletariatu niemieckiego i rosyjskiego. Naszej partii wypadło w udziale władzę tam wziąć w swoje ręce (...)”²⁶.

Na Ukrainie w połowie 1918 r. zlikwidowano rząd rewolucyjny i powołano do życia Centralny Komitet Wojskowo-Rewolucyjny. Otrzymał on zadanie oczyszczenia Ukrainy od hajdamaków i okupantów niemieckich. We wrześniu 1918 r. połączono różne oddziały partyzanckie i utworzono dwie ukraińskie dywizje czerwone. Podjęły one walkę z wojskami Skoropadskiego. Zwolennicy b. CRU zbuntowali się i 13 XI 1918 r. powołali do życia tzw. Dyrektoriat z W. Wynnyczenką i S. Petlurą na czele. Uzyskali oni pomoc Anglii i Francji. Wojska Dyrektoriatu 14 XII 1918 r. zajęły Kijów usuwając Skoropadskiego. Kontynuowano walki z Armią Czerwoną. Tymczasem RKL z Leninem na czele 13 XI 1918 r. anulowała układy brzeskie. W końcu listopada w Sudży ponownie utworzono Tymczasowy Rząd Robotniczo-Chłopski Ukrainy. Ogłosił on odpowiednie deklaracje i podporządkował sobie czerwone dywizje. 3 I 1919 r. zajęły one Charków, gdzie trzy dni później proklamowano przekształcenie Ukrainy w Ukraińską Socjalistyczną Republikę Radziecką. Powołano rząd z komunistą bułgarskim Chrystianem Rakowskim na czele. Siłami zbrojnymi republiki dowodził W. Antonow-Owsiejenko. 5 lutego zajęto ponownie Kijów. Dyrektoriat przeniósł się do Winnicy, a następnie do Kamieńca Podolskiego. W kwietniu 1919 r. Armia Czerwona USRL dotarła do Zbrucza²⁷.

Podobnie rozwijała się sytuacja na Litwie i Białorusi. W sierpniu 1918 r. w Smoleńsku zorganizowano zjazd przedstawicieli organizacji ko-

²⁶ *Biała Księga...*, ss. 31-32.

²⁷ W. Serczyk, *Historia Ukrainy*. Wrocław 1979, ss. 345-350.

munistycznych tzw. Kraju Północno-Zachodniego i powołano do życia Krajowy Komitet Organizacji Komunistycznych Litwy i Białorusi z A. Krynickim na czele. Rozwijano działalność propagandową na terenach okupowanych przez Niemców, zwalczano tworzone przez nich formy państwowości białoruskiej (BRL), przygotowywano własne plany przejęcia władzy w oparciu o rady delegatów. W listopadzie 1918 r. w Mińsku utworzono Gubernialny Komitet Rewolucyjny. W początku grudnia wybrano Radę Delegatów Robotniczych Mińska z Andrzejewskim (przewodniczący) i Krynickim na czele. 25 XII 1918 r. KC KP Rosji (bolszewików) poinformował działaczy białoruskich o zgodzie władz centralnych na utworzenie Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Rad. Decyzję tę potwierdziła VI Okręgowa Konferencja Partyjna Północno-Zachodniego Okręgu. W dniu 31 XII 1918 r. przekształciła się ona w I Zjazd KP Białorusi. Przewodniczącym KC został A. F. Miasnikow. W skład republiki miały wejść gubernie: mińska, grodzieńska, mohylewska, witebska i smoleńska²⁸. Planowano więc włączyć w jej skład część obszarów etnicznie polskich, jak np. powiat białostocki. Oficjalne proklamowanie republiki nastąpiło 1 I 1919 r. Powołano Rząd Tymczasowy z Dymitrem T. Zylunowiczem na czele, ogłoszono manifest, uznano likwidację Białoruskiej Rady i BRL. 5 I 1919 r., po ewakuacji niemieckich oddziałów okupacyjnych, rząd przeniósł się do Mińska.

Komunistyczna Partia Litwy i Białorusi Zachodniej powstała 14 IX 1918 r. z inicjatywy Centralnego Biura Litewskiej Sekcji Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej Rosji — SDPRR(b) w Piotrogradzie z V. Mickiewiczusem-Kapsukasem na czele. Powołana przy pomocy Niemców Taryba 1 X 1918 r., po opuszczeniu Wilna przez oddziały niemieckie, przeniosła się do Kowna. Była ona niepopularna i nie mogła liczyć na poparcie ludności. 8 XII 1918 r. KC KPLiB podjął decyzję o przejęciu władzy i proklamowaniu republiki radzieckiej. W tym celu powołano Tymczasowy Rewolucyjny Rząd Robotniczo-Włościański z V. Mickiewiczusem-Kapsukasem na czele. 16 grudnia ogłoszono manifest rewolucyjny, przystąpiono do tworzenia Armii Czerwonej. Jednak w Wilnie przeważała ludność polska. Polacy utworzyli własne oddziały samoobrony z gen. Władysławem Wejtką na czele. 1 I 1919 r. Polacy rozbili oddziały lokalne Armii Czerwonej, obezwładnili Wileńską Radę Robotniczą i przejęli władzę w swoje ręce²⁹.

W tej sytuacji 5 I 1919 r. do Wilna wkroczyła Pskowska Dywizja Armii Czerwonej, rozbroiła ona polską samoobronę i przywróciła władzę radziecką.

²⁸ A. Deruga, *Wpływ rewolucji Październikowej*.

²⁹ J. Ochmański, *Historia Litwy*. Wrocław 1982, ss. 292 - 295.

Wobec słabości obu peryferyjnych republik radzieckich w lutym 1919 r. zapadła decyzja o ich połączeniu i utworzeniu Litewsko-Białoruskiej Republiki Rad (Litbieł). Proklamowano ją oficjalnie 27 II 1919 r. w Wilnie. Szefem rządu został Mickiewiczus-Kapsukas. Republika przetrwała zaledwie parę miesięcy³⁰.

Komuniści przygotowywali się również do przejścia władzy w Polsce. Jeszcze w połowie 1917 r. byli oni przeciw tworzeniu polskich rewolucyjnych sił zbrojnych. Wobec rozwoju wydarzeń zmieniali jednak zdanie. W Rosji znajdowało się kilka milionów Polaków. Większość z nich występowała przeciw bolszewikom i rewolucji³¹. Część powiązana z SDKPiL i PPS-lewicą poparła jednak rewolucję i wzięła udział w wojnie domowej w Rosji po stronie bolszewików. Powstały polskie rewolucyjne formacje wojskowe³². Postanowiono stworzyć całą armię polską, by przy jej pomocy przejąć władzę, przeprowadzić rewolucję i stworzyć most łączący rewolucyjną Rosję z rewolucyjnymi Niemcami.

„Sądzę — mówił cytowany już Bobiński — że w interesie Rosji Radzieckiej jest, byśmy szli do kraju; oczywiście powinniśmy robić to w sposób zorganizowany (...) Potrzebne też jest jądro wojskowe w Rosji; kroki ku temu zostały już przedsięwzięte. Może będą to jakie tylko dwa pułki ale siła doskonała bojowo i politycznie, na którą bezwzględnie będzie można liczyć. Akcją tą trzeba tylko umiejętnie i energicznie pokierować, aby dać pomoc własnymi siłami, nie czekając na to, aż dać będzie musiał pomoc proletariat rosyjski i niemiecki”³³.

W sierpniu 1918 r. utworzono Zachodnią Dywizję Strzelców. Organizowali ją Stanisław Bobiński, Stanisław Budzyński, Roman Łagwa, Stefan Żbikowski. Wchłonęła ona różne formacje polskie. Obok Polaków służyli w niej jednak również żołnierze innych narodowości³⁴.

W organie Grup SDKPiL w Rosji pod nazwą „Trybuna” z 13 XI 1918 r. publikowano wezwania do żołnierzy i rewolucjonistów polskich.

„Towarzyszy wojskowych pochodzących z Polski — żołnierzy i dowódców — członków SDKPiL i wszystkich gotowych walczyć z bronią w rękę w obronie Socjalistycznej Republiki Rad i o wyzwolenie z niewoli imperialistycznej swego kraju, a rozproszonych na terytorium Rosji Radzieckiej i Czerwonej Armii — pisano w odezwie — wzywamy do skupiania się w Zachodniej Dywizji Strzelców (...)”³⁵.

³⁰ Tamże, ss. 295 - 296.

³¹ M. Wrzosek, *Polskie korpusy wojskowe w Rosji w latach 1917 - 1918*. Warszawa 1969.

³² T. Butkiewicz, A. Słisz, *Polscy żołnierze Wielkiego Października*. Warszawa 1987.

³³ A. Czubiński, *Komunistyczna Partia Polski (1918 - 1939). Zarys historii*. Warszawa 1987.

³⁴ *Biała Księga...*, s. 32.

³⁵ Tamże.

Autorzy odezwy odwoływali się do podpisanego przez Trockiego rozkazu Rewolucyjnej Rady Wojennej Republiki nr 115 z 21 X 1918 r. który stwierdzał: „Zezwolić wszystkim wygnańcom i pochodzącym z Polski i Białorusi w razie ich życzenia, przenosić się z innych wojskowych oddziałów do Zachodniej Dywizji”³⁶. W „Trybunie” z 17 XI 1918 r. ogłoszono artykuł pt. *Do szeregów*.

„Najpoważniejszym zadaniem rewolucji proletariackiej — pisano — jest uzbrojenie ludu pracującego i rozbrojenie burżuazji (...). Zadaniem komunistów polskich jest stworzyć Czerwoną Armię, która by stanowiła oparcie rewolucji proletariackiej w Polsce. Tworzyć ją należy zarówno tam, w kraju jak i tutaj w Republice Radzieckiej, gdzie już istnieją kadry bojowe w postaci Czerwonego Pułku Warszawskiego, Dywizji Zachodniej (...). Dopomożemy Republice Radzieckiej odeprzeć ostatni napad bandytów imperialistycznych z południa. A gdy nadejdzie czas, uzbrojeni i zaopatrzeni przez rząd robotniczy w Rosji, ruszymy jak jeden mąż na zachód, ku Polsce, zagarniając po drodze do swych szeregów proletariackich brać i żołnierzy szeregowców z band legionowych. Otumaniony przez jaśnie panów żołnierz polski nie ostoї się długo przed nami, przechodzić pocnie do naszych szeregów, zostawiając po tamtej stronie barykady samych jeno generałów bez armii. A z bandami białogwardzistów burżuazyjnych łatwo już damy sobie radę. Chwila ta jest bliska”³⁷.

W początku 1919 r. na Białorusi przystąpiono do tworzenia polskiej rewolucyjnej Grupy Armijnej. Biura werbunkowe otwarto w Astrachaniu, Briańsku, Lidzie, Mińsku, Niżnym Nowgorodzie, Orle, Oszmianie, Piotrogradzie, Saratowie, Słonimiu, Smoleńsku, Tule, Wilnie, Woroneżu. Część działaczy oddelegowano do pracy rewolucyjnej w Polsce. Czekano na rozkaz wymarszu.

Jak z powyższego wynika prawo narodów do samookreślenia aż do oderwania się od Rosji w czasie wydarzeń rewolucyjnych lat 1917 - 1919 było różnorodnie interpretowane i stosowane w praktyce. Na pierwszy plan wysuwano zawsze cele ogólnorewolucyjne. Prawo do samookreślenia podporządkowano procesom rewolucyjnym³⁸. Prawo to sprowadzono do prawa mas pracujących do samookreślenia. Popierano je o tyle tylko o ile służyło ono umocnieniu procesów rewolucyjnych. Było ono zdominowane przez dążenie do przekształcenia rewolucji rosyjskiej w rewolucję powszechną i Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Rad w Europejską Republikę Rad.

Prowadziło to do nieliczenia się z interesami mniejszych narodów, podporządkowania ich interesów ogólnej strategii rewolucji itp.

³⁶ Tamże, s. 32.

³⁷ Tamże, s. 33.

³⁸ Zob. S. Biegański, *Piłsudski i Lenin o ruchach rewolucyjnych i narodowych. Niepodległość*. T. III (1951), ss. 60 - 117. T. IV (1952), ss. 128 - 165.

³⁹ J. Stalin, *Polityka władzy radzieckiej w kwestii narodowej w Rosji*. W: *Marksizm i kwestia narodowo-kolonialna*... ss. 98 - 109.